

MASHRAB QISSASI TAHLILI

Barno TURDIALIYEVA

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15878482>

Anontatsiya: Boborahim Mulla Vali (Valibobo) o'g'li Mashrab o'z ijodi bilan o'zbek adabiyotida xalqchilik, ijtimoiylik va dunyaviylikning chuqurlashuvida, jaholat va bid'atga qarshi kurash g'oyalari kuchayishida, she'riyat shakllarining takomillashuvi hamda badiiyatning kamolga erishuvida katta o'rin tutgan so'z ustalaridan biridir.

Kalit so'zlar: asar, shoir, bastakor, sozanda, adabiyot, ijod, xalq, yo'nalish, tasavvuf, tariqat.

Boborahim Mashrab (1640-1711) o'zbek mumtoz adabiyoti namoyandasi, shoir, bastakor, sozanda, hofiz, tasavvuf-tariqatlarining vakili. Xalq ichida "Devona Mashrab", "Eshon Mashrab", "Shoh Mashrab", "Telba Mashrab", "Mardi xudo", "Avliyoi Haq", "Sohibi karomat" kabi nomlar bilan mashhur bo'lgan. Ijodiy merosi "Devonai Mashrab" qissasi, turli tazkira, bayoz va majmualar orqali yetib kelgan. Mashrab faqat otashzabon ijodkor sifatidagina emas, balki, ayni zamonda, adolatsizlik va zo'ravonlik, qaboxat va jaholat bilan aslo kelisha olmaydigan dovyurak shaxs sifatida ham dong taratgan. Xalq tasavvurida u johil amaldorlar ustidan kuluvchi, ahloqan tuban kishilarni, munofiq din arboblari ayovsiz fosh qilib, mehnatkashlar manfaatini himoya etuvchi botir so'z, tadbirkor kurashchi tarzida shakllangan: oddiy xalq Mashrab timsolida o'z ishonchli vakilini, o'z orzu-intilishlarini baralla ayta oluvchi otashin siymoni ko'rgan.

Boborahim Mashrab hayoti va ijod yo'li haqida ma'lumot beruvchi tarixiy manbalar ko'p emas. Uning nomi XVIII-XIX asrlarda tuzilgan ayrim tazkira va tasavvufiy yo'nalishdagi asarlarda (Muhammad Bade Malehonning "Muzakkir ul-ashob", "Tazkirai Fahmiy", "Musavvai Abdushshukur Ziyo", "Tazkirai avliyoi Majzub Namangoniy") zikr etiladi. Mashrab g'azallarining birida uchrovchi mana bu baytda ham xuddi shu mazmun ifodalangan: Kuddisa sirrihu Xojam otimni "Mashrab!" dedilar, Qoshgaru Yorkand ichida sohibi guftor o'zim. Boborahim Mashrab ko'p bilimlar sohibi, fozil Ofoq Xojaga sidqidildan murid tushadi, uni o'ziga murshidi komil deb qabul kilishadi va yetti yil uning dargohida xizmatini o'taydi, yumushlarini bajarib, saboq oladi, muridlari qatorida kun kechiradi. Ofoq Xoja dargohida Mashrab murid sifatida eshon tomonidan buyurilgan turi og'ir ishlarni bajaradi: uch yil o'tin tashidi, uch yil sanochda suv tashidi va bir yil eshon ostonasida qorovullik qildi. Shu davrlar ichida shoir kiyimi bitta po'stindan iborat bo'lib, yozda junini tepasiga, qishda esa ichiga qilib kiyib yurardi. Yetti yillik og'ir tayyorgarlik,

o'zining jismoniy va ruhiy qobiliyatini chiniqtirish tufayli Mashrabga tasavvufiy jozibalik singib boradi. U tasavvuf ilmini to'la egalladi.

Mashrab Ofoq Xoja xizmatida ilohiyot bilan ham shug'ullanib, tariqat sulukini o'tadi. Ibrohim Adham va Mansur Hallojni g'oyibdan piri komil deb bildi. Ijodda Fariddin Attor, Jaloliddin Rumiy, Imomiddin Nasimiy yo'lidan bordi. Lutfiy, Navoiy g'azallariga naziralar yozdi, muxammaslar bog'ladi. Shoir adabiy merosidagi diniy mazmun va tasavvufiy yo'nalish ruhidagi she'rlarning ko'pchilik qismi Ofoq Xoja dargohida va uning targ'ibot-saboqlari ta'sirida yaratilgan desak, xato bo'lmas. Ofoq Xojaning shahsiy xislat-fazilatlarini madh etuvchi, uni "piru rahbar" deb tan oluvchi bayt-misralarni tarkibida jam etgan g'azal va muxammaslar ham ("Koshki", "O'zim" radifli g'azallar, "Qolmadi" radifli muxammas) shu muridlik yillari mahsulidir. Bu davrdagi Mashrab she'riyatiga xos asosiy xususiyatlardan biri Allohga bo'lgan ishqdir. "Nafs ajdahosi" komidan xalos bo'lganlar uchun faqat Alloh haqdir, haqiqatdir. Shu bois inson faqat Allohni sevishi, unga oshiq bo'lishi, komil inson bo'lishga astoydil intilishi, bu mashaqqatli yo'lda barcha uqubatlarga chidashi lozim. Barcha yaxshilik, ezgulik Allohdir, binobarin Uni sevgan kishi o'z yaqinlarini, ota-onasini, el-yurtini, jamiki yaxshi odamlarni ham sevadi.

Mashrab taxminan 1672-1673-yillarda Ofoq Xoja dargohini tark etishga majbur bo'ldi. Shoir hayot yo'lini bayon etuvchi qissalarda qayd etilishicha, bunga Mashrabning piri dargohidaga kanizlarining biriga ko'ngil qoygani, sevib-sevilgani rasmiy sabab bo'lgan. Ma'lumki, Ofoq Xoja dargohida uning ko'plab muridlari, haramida esa tortiq qilingan va sotib olingan cho'rilar xizmat qilar edi. Shu cho'rilardan biriga Mashrabning ko'zi tushadi va uni yaxshi ko'rib qoladi. Bundan xabardor bo'lgan eshon shoirni gardaniga qizdirilgan muhr bosib, bepusht qilib, o'z dargohidan quvadi. Abdurauf Fitratning yozishicha: "Mashrab mana shu cho'rilarning bitta chiroylisi bilan yashirin munosabat bog'lagan. Ancha vaqtdan keyin bu ishi Ofoq Xojaga ma'lum bo'ladi. Mashrabni ura-ura eshikdan xaydaydi" Ammo Mashrabning og'ir jismoniy jazolanib quvilishi zaminida pir bilan murid o'rtasidagi jiddiy g'oyaviy ziddiyatlar bo'lgan deyilsa haqiqatga muvofiq bo'ladi. Shoir Ofoq Xoja tomonidan quvilganidan so'ng, Yorkned, Xo'tan va G'ulja shaharlarida bo'ladi. Xalq orasida obro'si ko'tarilib boradi. So'ngra, ma'lumotlarga qaraganda, Ofoq Xoja uni gunohidan kechganidan so'ng, yana Qashqarga qaytadi. Shu vaqtda Toshkentda Ofoq Xojaning yaqin do'sti mashhur shayx Nuriddin kasalga chalinib qoladi. Mashrab Ofoq Xoja topshirig'i bilan Toshkentga jo'naydi va keyin Qashqarga qaytib, eshondan Namanganga qaytishga ruhsat oladi. Mashrab Qashqardan 1673-yilda Namanganga onasi yoniga qaytadi. Shoirning vatan va onai zori ishtiyoqida bolalarga xos sodda tug'yon bilan she'r yozgan: Jamoling ko'rgali keldim, ayo ey mehribon onam, Mening

uchun ado bo'lgan yurogi, bag'ri qon onam... Seni ko'p intizor etdim, firoq o'tiga, ey Ka'bam, Tavofi Ka'bai maqsuda keldim dulkusho onam. Kutilmaganda onasi vafot etadi. Kasalmand onasining vafotidan keyin hech kimi qolmagan shoirning qo'nimsiz hayoti boshlanadi. Uning keyingi deyarli qirq yillik umri doimiy safarda, darbadarlikda, turli o'lkalarda musofirlikda o'tdi.

Turli adabiy-tarixiy manbalar, shuningdek, qissa nusxalari Mashrab borgan shahar-yurtlari, safar tartibi haqida xilma-xil, ko'pincha biri-biridan farqli ma'lumotlar beradi. Ularda shoirning Samarqand, Xo'jand, Toshkent, Turkiston, Buxoro, Andijon, Badaxshon, shuningdek, bir qator Sharq o'lkalariga borganligi xaqida so'zlanadi. Mashrabning adabiy merosida hayot yo'lining qator nuqtalari jumlasida yuqorida sanalgan shahar -o'lkalarning ko'plari zikr etiladi. Xususan, Mashrab, hamma borgan joylarini birma bir santib o'tib, Makka va Madinaga borgani, tavof qilgani va Zamzam suvidan ichganini ochiqdan ochiq ko'rsatib ketgan:

Madina, Makkani tavf aylabon ham chohi Zamzamni,

Chahoryorni tavof ayladim, yig'lab ravon ketdim.

So'ngra, Mashrab Buxoroga keladi. Bu yerda Mashhur eshon va mulla Oxund Mavlono Sharif hamda Buxoro xoni Ubaydulloxon bilan uchrashadi. Uni Buxoroda aytgan gaplari uchun o'tda kuydirmoqchi bo'ladilar. Buxorodan Balx tomon yo'lga chiqadi va yo'l-yo'lakay Qabadiyonda o'sha davrning yana bir mashhur so'fiy shoiri So'fiy Alloyor bilan uchrashadi. Mashrab o'z vatanida haqgo'y, isyonkor shoir, qalandar sifatida mashhur bo'lgan. Mashrabning biror shahar-qishloqqa kelishi izzsiz o'tmas edi, ma'lum shov-shuvlarga sabab bo'lardi. Mashrab turli ma'rakalarda, xalq orasida mutaassib ruhoniylarni, zulmkor hokim-amaldorlarni achchiq kinoya va nafrat bilan tanqid qilgan. Oddiy xalq samimiyat va xursandchilik bilan, hokim, amaldorlar, riyokor ruhoniylar esa hadiksirab, dushman ko'zi bilan sovuq qarshi olardilar.

Mashrab qo'nimsiz hayotining so'nggi nuqtasi Balxda ham xuddi shunday bo'ldi: hokim tabaqa, riyokor ruhoniylar, mutaassib mullolar unga o'zlarining ashaddiy dushmani deb qaradilar va jisman yo'qotish niyatida bo'ldilar. "Qissa"da aytilishicha, avliyo Ofoq Xoja Mashrabni Balxda Mahmudbiy tomonidan dorga osilishini oldindan bashorat qilgan. Mahmudbiy Otaliq Mashrabni dahriylikda aylab, dorga osishga farmon beradi. Bu hijriy 1123-yil (milodiy 1711) sodir bo'ladi. "Tazkirai Fahmiy"da qayd etilganidek, "dar soli 1123 hijriy dar Qunduz bafatvoi ulamo va hukmi Mahmudbiy Qatag'on shahid karda shuda", ya'ni "1123 hijriy (1711 milodiy) yilida Qunduzda (Balx viloyatida) ulamolarning fatvosi va Mahmudbiy Qatag'on (Balx, Qunduz hokimi)ning hukmi bilan shahid bo'ldi". Otashin shoir, dovyurak shaxs, jasur qalb sohibi Boboradim Mashrab osib o'ldirildi. U xuddi

Mansur Xalloy va Imomiddin Nasimiy kabi hurfikr g'oyalari yo'lida, o'sha zamonadagi hukmron tabaqalar va johil ulamolar rasmiy siyosatiga nomuvofiq dunyoqarashi yo'lida qurbon bo'ldi. Shoir o'z vasiyatiga ko'ra do'stlari tomonidan Balx yaqinidagi Ishkanmish degan joyga dafn etilgan. Ishkamish hozirgi Afgonistonning Taxor viloyatida joylashgan Xonobod shahridan 30 km masofada bo'lib, qadimdan Vazvolin nomi bilan mashhur bo'lgan. Ishkamish shahridan bir yarim kilometr sharqda Mashrabning xom g'ishtdan qurilgan gumbazli maqbarasi joylashgan. Turbat ham loydan yasalgan. Qabrning tepasiga arab tilida yozilgan tosh lavxa qo'yilgan. Unda Qur'on suralari va shoirning vafoti sanasi bitilgan. Maqbara devorlariga Mashrabning g'azallari bitilgan. matolar ilingan. "Majmuai Abdulmutallif Fahmiy"da ko'rsatilishicha, Mashrab Qunduz shahrida dorga osilgan. Uch kundan keyin Mahmudbiy ham tom ostida qolib xalok bo'lgan. Qizig'i shundaki, mashhur so'fiy Mansur Xalloyni "Anal Haq" degani uchun 922-yilda Bog'dodda avval qo'l-oqlarini kesib, keyin qatl etishgan. Mashrab ham Mansur Xalloy kabi dorga osilishini Ofoq Xoja bashorati bilan bilgan. Uni bizgacha yetib kelgan quyidagi she'ridan ham bilib olish mumkin:

Mansur Xalloydek ichib sharobi an-tahur,

Charx urib yig'lab tururman ushbu dam dor oldida.

Mustaqillik davrida Mashrab tavalludining 1992-yil 350 yilligi, 2006-yil 365 yilligi katta tantanalar bilan nishonlandi. Namangan shahrida Mashrab bog'i va haykali barpo etildi. Mashrabning tasavvufiy ruhdagi o'nlab she'rlari, "Kimyo" va "Mabdai nur" asari mo'tabar manbalar asosida birinchi bor nashr etildi. U adabiyot, falsafa, tasayovvuf-tariqatlari soxasida boy ilmiy meros qoldirdi.

Mashrab she'riyatining har bir namunasidan tasavvufiy mazmun va so'fiy ramz-timsollarni qidirish, har bir holatda ma'shuqa madhi va uning vasliga intilish zaminida Yaratuvchi madhi va unga sig'inish, talpinishni tushunish xatodir. Mashrab qoldirgan ijodiy merosda hayotiylik, tirik inson va uning insoniy kechinmalarini ifodalash, xislat-fazilatlarini ta'riflash, orzu-umidlari, shodlik-quvonchlari va g'am-tashvishlarini haqqoniy tasvirlash ham salmoqli o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boborahim Mashrab. Kimyo. Hoji Ismatulloh Abdulloh tayyorladi. Namangan: Namangan, 1999.- B. 3.
2. Boborahim Mashrab. Bismillohdan alif yod olishni o'rgandim./ Nashrga tayyorlagan hoji Ismatulloh Abdulloh. Namangan: Namangan, 1999. - B. 4.
3. Ishoqova Z. Mashrab. T.: Abu press-konsult, 2011. B. 11.
4. Хошимхонов М. Машрабнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари: Фалсафа фан. номз... дисс.. Тошкент: ЎзФА Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 1995.- Б.57-58.
5. O'RAZBAYEVA Mahbuba. XX asr ozarbayjon adabiyotida Ganjaviy obrazi tasviri. "Nizomiy Ganjaviy va xamsachilik an'anasi" mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman materiali.

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: MUAMMOLAR, OMILLAR, YECHIMLAR”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

2024-yil

25-yanvar,

28-32-betlar.

https://oriens.uz/media/conferencearticles/5_ORAZBAYEVA_Mahbuba_28-32.pdf.

6. Omanova, M. (2024). Nizomiy Ganjaviy merosining alisher navoiy ijodiga ta'siri. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(20), 24-27.
7. Kadirova M.N. Technological solutions and innovative digital tools. Netherlands. <https://staff.tiiame.uz/storage/users/829/articles/nyOCfZLWmrPLJiMMJmugxLcoqGUmIvB9cP2PPxaq.pdf>
8. Omanova, M. (2024). Bahouddin Naqshband to'g'risidagi ma'lumotlar aks etgan asarlar. "O'zbek adabiyotshunosligining dolzarb masalalari". – Toshkent: 139-146.
9. Kalandarova, Dilafruz Abdujamilovna. "Research classification of Karl Reichl." *Current research journal of philological sciences* 2.11 (2021): 29-33.

